

**TALABALARDA INTELLEKTUAL KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH
PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA**DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.4.4.016>*Qurbanov Abror,**Jizzax politexnika instituti assistenti.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda talabalarning intellektual kompetensiyasini rivojlantirish muammosini hal qilishning psixologik-pedagogik yondashuvlari ko'rsatilgan bo'lib, talabalarning intellektual kompetensiyasini rivojlantirishda etibor qaratilishi zarur bo'lgan jihatlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: masofaviy ta'lim, intellektual faoliyat, kognetiv tuzilma, intellektual rivojlanish, metakognitiv ta'lim.

**THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' INTELLECTUAL COMPETENCE AS A
PEDAGOGICAL PROBLEM***Kurbanov Abror,**assistant of Jizzakh Polytechnic Institute.*

Annotation. This article presents the psychological and pedagogical approaches to solve the problem of developing students' intellectual competence of today, and outlines aspects that need to be addressed in the development of students' intellectual competence.

Keywords: distance learning, intellectual activity, cognitive structure, intellectual development, metacognitive education.

**РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ КАК
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА***Курбанов Аброр,**ассистент Джиззакского политехнического института.*

Аннотация. В данной статье представлены психолого-педагогические подходы к решению проблемы развития интеллектуальной компетентности учащихся на сегодняшний день, а также обозначены аспекты, которые необходимо решить в развитии интеллектуальной компетентности учащихся.

Ключевые слова: дистанционное обучение, интеллектуальная деятельность, когнитивная структура, интеллектуальное развитие, метакогнитивное образование.

Hozirgi vaqtda talabalarning intellektual kompetensiyasini rivojlantirish muammosi bilan ko'plab pedagogik olimlar shug'ullanmoqda. Jumladan, V.V.Davydova, D.B.Elkoninning so'zlariga ko'ra rivojlantiruvchi ta'lim ijodiy shaxsni shakllantirishga qaratilgan ta'lim, bilimlarni to'liq o'zlashtirishni ta'minlaydi, ta'lim faoliyatini shakllantiradi va shu bilan aqliy rivojlanishga bevosita ta'sir qiladi [1]. I.I. Ilyosovning ta'kidlashicha, o'qituvchilik faoliyati o'z-o'zini o'zgartirish, fanni o'z-o'zini rivojlantirish, uni ma'lum bilim, malaka, ko'nikmaga ega bo'lmagandan ularni o'zlashtirgan shaxsga aylantirishdir [2].

Ammo bilimlarni o'zlashtirish umumiy va avtomatik jarayon emas, u tizimli intellektual faoliyatga asoslangan murakkab kognetiv faoliyat bo'lib, ma'lum bir vaqtni talab qiladi. Tayyor bilimlarni uzatishga asoslangan an'anaviy ta'lim jamiyatning real ehtiyojlariga mos kelmaydi, shuning uchun bugungi kunda ta'lim yangicha innovatsion texnologiyalar joriy qilinmoqda.

Butun dunyoda sodir bo'lgan pandemiya sababli respublikamizda ham darslar onlayn, masofaviy ta'lim tarziga o'tkazildi. Bu esa o'z navbatida masofaviy ta'limga aloxida etibor qaratishimizni talab etmoqda. Hozir ham ko'plab ta'lim muassasalarida masofaviy o'qitish tizimi joriy etilgan. O'zbekiston Respublikasining yangi taxrirdagi ta'lim to'g'risidagi qonunining 16-moddasi ham masofaviy ta'limga qaratilgan. Unda takidlanishicha, "Masofaviy ta'lim o'quv rejalari va o'quv dasturlariga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka

va ko'nikmalarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan hamda Internet jahon axborot tarmog'idan foydalangan holda masofadan turib olishga qaratilgan.

Talabalarning intellektual kompetensiyalarini shakllantirishda masofaviy ta'lim tizimi alohida ahamiyat kasb etdi:

- darslarning platformalari (jizpi.moodle.uz, hemis.talaba.uz);
- mobil texnologiyalar (telegram, whatsapp, viber);
- zoom platformalari.

O'quv faoliyatining samaradorligiga unda qo'llaniladigan vositalar va usullar ta'sir qiladi. Ko'pincha talabalarning intellektual kompetensiyalarini rivojlantirishda aqliy harakatlar shakllanmaganligi sababli material o'zlashtirilmagan bo'lib qoladi, shuning uchun talabani ta'lim jarayoniga qo'shilishi, o'z harakatlari haqida reflektiv fikrlashni amalga oshirishi, uning asosiy sxemalari va tamoyillarini ajratib ko'rsatishi va unga o'tkazilishi juda muhim hisoblanadi.

P.Y.Galperinning fikriga ko'ra, aqliy harakatlarning bosqichma-bosqich shakllanishi nazariyasi doirasida intellektual faoliyatning rivojlantiruvchi ta'siri shunday tushuntiradi: "Ta'lim jarayonida talabalarning tezkor fikrlash, obyektlarni tasavvurda aks ettira olish, kasbiy faoliyatga yo'naltirish usullari orqali amalga oshirish kerakligini ta'kidlaydi". Rivojlanayotgan ta'lim sharoitida intellektual faoliyat usullarini shakllantirish muhim o'rin egallaydi. Buni qanday o'rganish kerak, qanday yo'llar bilan bilim olish mumkin degan savollarga javob berish uchun kognitiv faoliyatni ochib berishimiz zarur.

Kognitiv faoliyatni shakllantirish tashqi, obyektiv harakatdan ichki, aqliy harakatga o'tishni maqsadli boshqarishni anglatadi. Kognitiv tuzilmalarning alohida ahamiyati umumshtirilgan sxemalar (tuzilmalar) nafaqat amaliy va kognitiv tajribani sintez qilish, balki fikrlash quroli ham ekanligi bilan belgilanadi. Talaba muammoga duch kelganda va u uni hal qilmoqchi bo'lsa, uning fikrlari tizimli tarzda harakatlanishi lozim. Bu esa o'z navbatda qabul qilingan fikrlarning o'lik bo'lishni to'xtatadi, u muayyan muammoni hal qilish strategiyasini tanlash imkonini beruvchi tizimga asoslanadi. Faqat bilimlarni ifodalashning tuzilgan tizimi umumiy qabul qilingan harakat usullaridan farqli ravishda ijodiy izlanish imkoniyatini berishi mumkin. Binobarin, o'quv jarayonida talabaga nafaqat ma'lum hajmdagi bilimlarni uzatish, balki ichki tuzilmani belgilovchi o'zaro bog'liq sxemalar tizimini ham shakllantirish zarur.

K.D.Ushinskiy "Aql – bilimlarning yaxshi tashkil etilgan tizimidir" deb yozgan edi. Binobarin, tizimlilik, modullik qanchalik ko'p bo'lsa, o'quv materiali shunchalik yaxshi o'zlashtiriladi [3].

Rivojlantiruvchi ta'limning eng muhim sifatlaridan biri uning ijodiy tabiatida bo'lishidir. Rivojlanish bu ijodiy fikrlashni shakllantiradigan mashg'ulot turi sanaladi. Uning asosiy ko'rsatkichlar quyidagilardan iborat:

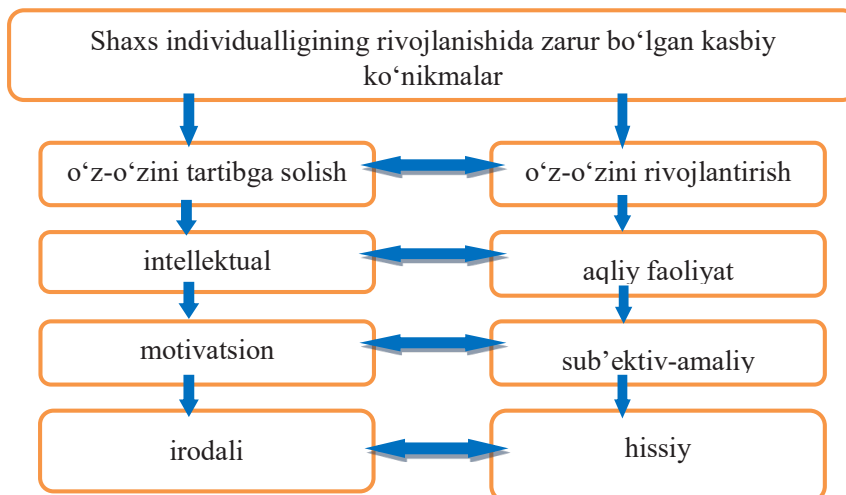
- fikrning o'ziga xosligi (umumiy qabul qilingan, tipikdan farq qiladigan «nodir» g'oyalarni ishlab chiqarish qobiliyati);

- g'ayrioddiy tafsilotlarga, qarama-qarshiliklarga, noaniqliklarga moyillik;
- bir fikrdan ikkinchisiga moslashuvchan va tez o'tishga tayyorlik;
- idrok va fikrlashning stereotip usullari;
- allaqachon ma'lum bo'lgan muammolarni hal qilish usullarini takomillashtirishga intilish;
- muayyan sharoitda aloqalarning paydo bo'lish tezligi;
- muammoga «sezuvchanlik», uning g'ayrioddiy yechimi;
- obyektning yangi noodatiy vazifalarini topish qobiliyati;
- muammolar va qarama-qarshiliklarni tan olish, shuningdek, vaziyatning yetishmayotgan elementlari bo'yicha farazlarni shakllantirish qobiliyati.

O'quv jarayonini tashkil etish nuqtai nazaridan ta'lim bu maxsus tashkil etilgan, motivatsion kognitiv faoliyatni talab qiladigan murakkab va rivojlanuvchi tizimdir. Bu tizim talabalarda intellektual kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida, yangi vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, muammoli mashqlarni ijodiy hal etish kabi holatlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, muhandis elektrikalarni kasbiy motivatsiyalarini oshirish, bu tizim muhim natijalarga erishishga yo'naltirish, o'z-o'zini tarbiyalash va o'zini o'zi boshqarish faoliyatiga tayyorlashni nazarda tutadi. Binobarin, har bir o'quvchining o'ziga kerakli bilimlarni qanday o'zlashtirishi, o'z-o'zini

anglash yo'lida ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqarishi haqida ma'lumot olishi uchun sharoit yaratish zarur.

Shaxs pedagogikasi kontsepsiyasi muallifi O.S.Grebenyukning fikriga ko'ra o'qituvchining asosiy vazifasini talabning shaxsiy va intellektual rivojlanishiga yordam va uning ishlab chiqarish bilan birgalikda takomillashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak [4].

Intellektual kompetensiyaning rivojlanish darajasi aqliy faoliyatning qanday kognitiv vositalari va usullari mashg'ulot mazmunini tashkil etishiga, ta'lim jarayonini tashkil etishning qanday usullari va shakllaridan foydalanilishiga bog'liq. N.P. Goncharukning fikricha, intellektual rivojlantiruvchi ta'lim mazmuni nafaqat bilim va ularni rivojlantirish bo'yicha faoliyat sifatida, balki talabning kognitiv faoliyatining predmeti sifatida tuzilishi kerak. Buning uchun aqliy faoliyatning asosiy usullarini maqsadli ravishda tuzish, ajratib ko'rsatish va tavsiflash kerak. Ta'lim mazmunini tanlash tamoyillari orasida biz o'z tadqiqotimizda eng muhim tomonini oldik.

Kasbiy yo'nalish tamoyili kasbiy kelajak konteksti nafaqat o'quv materialini to'g'ri tanlash, balki tegishli ta'lim texnologiyalari va rivojlanish vazifalari bilan ham belgilanishi kerak. Ta'lim mazmunining metakognitiv asoslari tamoyiliga bo'lgan ehtiyoj muayyan ilmiy sohalarida fan bilimlari va ko'nikmalaridan tashqari, metakognitiv va metakognitiv texnika va strategiyalarga ehtiyoj borligi bilan bog'liq. O'quv fanlari bo'yicha talabalar intellektual kompetensiyalarini rivojlantirishning psixologik qonuniyatlarini hisobga olish tamoyiliga ko'ra, nafaqat tegishli fanning tuzilishi va mazmuni, balki o'quv fanini o'zlashtirishning asosiy bosqichlari va qonuniyatlarini ham hisobga olish zarur [7-11].

O'quv materialini umumlashtirish va tizimlashtirish usullaridan foydalanish tamoyilining zarurati o'quv ma'lumotlarini optimallashtirish turli xil tamoyillaridan foydalanish zarurati bilan bog'liq. Ta'limni optimallashtirish tamoyili shundan iboratki, rivojlantiruvchi ta'lim mazmunining tarkibiy asoslarini tanlash o'quv materialini tizimli ravishda taqdim etishni emas, balki uni «asosiy elementlar» shaklida yo'naltirishni nazarda tutadi. Asosiy elementlar eng muhim, fundamental tushunchalarni yoki o'rganilayotgan material atrofida to'plangan «asosiy ta'lim obyektlarini» ifodalaydi.

O'qitish usullarining rivojlanish salohiyati ushbu usullari:

- bilim, ko'nikmalarni o'zlashtirish va talabalar intellektining kognitiv va metakognitiv tarkibiy qismlarini rivojlantirishning psixologik mexanizmlarini kiritish;
- aqliy faoliyatning turli usullarini boyitish;
- talabning to'liq huquqli faoliyat subyekti sifatida faol pozitsiyasini shakllantirishning ta'lim va kognitiv motivatsiyani kuchaytirishga qanchalik yordam berishiga bog'liq bo'ladi.

N.P.Goncharuk o'z tadqiqot ishida intellektual kompetensiya rivojlanishni o'qitish usullarini quyidagi guruhlariga ajratadi:

1. O'quv va kognitiv faoliyatni rag'batlantirish usullari.
2. Kognitiv ta'lim usullari.

3. Metakognitiv ta'lim usullari birlashtirilgan

O'quv va kognitiv faoliyatni rag'batlantirish usullari guruhiga quyidagi usullar:

- turli xil intellektual faoliyat turlariga qiziqishni rivojlantirish usullari;

- ta'lim faoliyatida kognitiv va metakognitiv strategiyalardan foydalanishni rag'batlantirish usullari;

- kognitiv va metakognitiv faoliyatda muvaffaqiyat holatini yaratish usullari;

- kognitiv va metakognitiv jarayonlarni rag'batlantiruvchi savollar usuli kiradi.

Metakognitiv o'qitish usullari guruhiga maqsadni belgilash usullari, rejalashtirish usullari, o'z-o'zini hurmat qilish va o'zini o'zi nazorat qilish usullari, aks ettirishni rivojlantirish usullari kiradi. Metakognitiv ta'lim usullarini ishlab chiqish bo'yicha pedagogik olimlar shuni ta'kidlaydiki, o'quv jarayonida quyidagilar zarur:

- talabalarni mustaqil ishda metakognitiv strategiyalardan foydalanishga doimo undash;

- o'quvchilarga metakognitiv strategiyalardan foydalanishni ko'rsatish, ularning mohiyati va mazmunini tushuntirish, o'quvchilar bilimining turli sohalarida strategiyalardan foydalanishni ko'rsatish;

- uzluksiz ta'lim jarayonida, kelajakdagi kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun turli metakognitiv strategiyalarning samaradorligini ta'kidlash;

- talabalarni metakognitiv qobiliyatlar tufayli ancha muvaffaqiyatli o'rganish mumkinligiga, u yoki bu metakognitiv strategiyani egallash intellektual rivojlanish darajasini oshirish usuli sifatida ko'rib chiqilishi kerakligiga ishonirish.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim mezonlariga muvofiq, o'quv faoliyati subyektini shakllantirish vaziyatga bog'liq bo'lgan xatti-harakatlardan vaziyatga bog'liq bo'lmagan o'zini o'zi tashkil etishga izchil ko'tarilishni anglatadi, uning asosiy mezoni - ta'lim jarayonining barcha holatlarida shaxsning shaxsiy (yaxlit, erkin) hayotiy namoyon bo'lishiga bo'lgan talab bilan belgilanadi. V.V.Serikov asarlaridagi pedagogik vaziyat talabani hayot yo'nalishini o'zgartiruvchi, undan yangi xulq-atvor modelini talab qiladigan yangi sharoitlarga qo'yadigan, avvalo hozirgi holatni mulohaza yuritish, tushunish va qayta ko'rib chiqishdan iborat maxsus pedagogik mexanizm sifatida belgilanadi [5].

A.B.Xutorskoy ta'kidlaganidek, o'qitishning "vaziyatliligi" tamoyilining mohiyati shundan iboratki, ta'lim jarayoni talabalarning o'z taqdirini o'zi belgilash va ularning yechimlarini izlash bilan bog'liq vaziyatlarga asoslanadi. Uning maqsadi motivatsiyani keltirib chiqarish va faol kognitiv faoliyatni ta'minlashdir. Rivojlantiruvchi, muammoli o'quv vazifalarini hal qilishda o'zlashtirish natijasi o'qituvchi tomonidan taqdim etilgan namunalarni ko'paytirish emas, balki ularni mustaqil ravishda o'zlashtirishdir [6].

A.B.Xutorskoyning fikricha, o'rganilayotgan ta'lim yo'nalishlari bo'yicha talabani ta'lim mahsulotlarini yaratish, ushbu sohalarining asosiy mazmunini o'z natijalari bilan taqqoslash orqali o'zlashtirish, ta'lim yo'nalishlarining har birida individual ta'lim traektoriyasini qurish muhim ahamiyat kasb etadi. Vazifa u tomonidan qabul qilinganda, o'zlashtirilsagina, uni hal qilishga undaydi [6].

V.Y.Laudis fikriga ko'ra ta'lim faoliyati o'z-o'zidan emas, balki tizimni tashkil etuvchi o'zgaruvchisi talabalarning o'qituvchilar va o'zaro ijtimoiy munosabatlari bo'lgan ta'lim holatining tarkibiy qismi sifatida tahlil qilinishi kerak deb hisoblaydi. Bu o'zaro ta'sirlarning xarakteri, o'z navbatida, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi hamkorlik shakllariga bog'liq.

D.I.Feldshteynning tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, auditoriyalardagi darslarda o'qituvchi muammoning yechimini izlash rasmini namoyish etadi va talabalar yechim izlashning faol ishtirokchisiga aylanadi, shundagina ular xatolarining sabablarini tushunadi va o'z tajribasini boshqa o'quvchilar tajribasi bilan solishtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Uning shaxsiy yo'nalishi nuqtai nazaridan o'rganishning jarayonida bilimlarni o'zlashtirish va qo'llash motivatsiyasining o'zgarishida ifodalanadi [7].

Ammo, natijani oldindan aytib bo'lmaydi: uning o'z-o'zini rivojlantirish kuchlari ta'lim jarayonidan qanday «chiqib ketishini» aniq taxmin qilish mumkin emas, garchi eng umumiy shaklda rivojlanayotgan ta'lim holatini taxmin qilish, kognitiv faoliyat vositalarini tanlash, talabani mustaqil maqsad qo'yishi va unga o'z ongi va irodasi nazorati ostida erishish,

ta'lim jarayonining hammuallifi rolini amalga oshirish, irodaning namoyon bo'lishini va o'z kashfiyotining quvonchini his qilishni talab qiladigan to'siq yoki muammo, o'z-o'zi ruhiy holatiga imtiyozli kirishni ta'minlaydigan va o'z yutuqlarini o'z-o'zini baholash, oldingi qarashlarni tanqidiy qayta ko'rib chiqish va yangi qadriyatlarini qabul qilish mumkin. Ular nafaqat o'quv va kognitiv faoliyatning maqsad va vazifalarini belgilashga, o'z ishlari uchun rejalar tuzishga, aqliy mehnatning samarali usullarini tanlashga, shuningdek loyihalashtirishga qodir bo'lgan talabalarni kognitiv faoliyatning faol subyektlari sifatida shakllantirishni ta'minlashi kerak.

Umuman olganda talabalarda intellektual kompetentsiyasini rivojlantirish muammosi bugungi kunda pedagogik olimlarning oldida turgan dolzarb mavzulardan biridir. Bu masalani hal etishda yuqoridagilarni umumlashtirgan holda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish zarur:

- ta'limda ijodiy shaxsni shakllantirish;
- o'z-o'zini rivojlantirish;
- ma'sofaviy ta'limdan foydalangan holda talabalarni individual ishlash ko'nikmasini rivojlantirish;
- talabalarning tezkor fikrlash, obyektlarni tasavvurda aks ettira olish, kasbiy faoliyatga yo'naltirish usullari;
- ijodiy tabiatida dars mashg'ulotlarini tashkil etish;
- allaqachon ma'lum bo'lgan muammolarni hal qilish usullarini takomillashtirish;
- vaziyatning yetishmayotgan elementlari bo'yicha farazlarni shakllantirish;
- aqliy faoliyatning asosiy usullarini maqsadli ravishda tuzish;
- o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi hamkorlik;
- talabalarning o'z taqdirini o'zi belgilash va ularning yechimlarini izlash bilan bog'liq vaziyatlarga.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Фельдштейн Д.И. Психология взросления структурно-содержательные характеристики развития личности: Избранные труды/Д.И.Фельдштейн. МПСИ Флинта, -М.: 2004.-3 83с.
2. Гребенюк О.С. Формирование интереса к учебной и трудовой деятельности у учащихся средник и проф-тех. училищ / О.С. Гребенюк. - М., 1986.-48 с.
3. Ильясов И.И. Структура процесса учения / И.И. Ильясов. - М, 1995.-168 с.
4. Qurbonov A. Research and Analysis of Ferromagnetic Circuits of a Special Purpose Transformer //Fazliddin, A., Tuymurod, S., & Nosirovich, OO (2020). Use of Recovery Boilers At Gas-Turbine Installations Of Compressor Stations And Thyristor Controls. The American Journal of Applied sciences. – 2020. – Т. 2. – №. 09. – С. 46-50.
5. Qurbonov A. Development of Magnetic Characteristics of Power Transformers // Fazliddin, A., Tuymurod, S., & Nosirovich, OO (2020). Use Of Recovery Boilers At Gas-Turbine Installations Of Compressor Stations And Thyristor Controls. The American Journal of Applied sciences. – 2020. – Т. 2. – №. 09. – С. 46-50.
6. Qurbonov A., Nazarov F., Qurbonova B. ИССЛЕДОВАНИЕ ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЕЙ ТОКА В НАПРЯЖЕНИЕ //Физико-технологического образование. – 2021. – Т. 6. – №. 6.
7. Qurbonov A, Кўп функцияли токни кучланишга ўзгарткичларнинг ишончлилик кўрсаткичлари ва иш қобилияти эҳтимоллигини тадқиқ этиш //Физико-технологического образование. – 2021. – №. 2.
8. Сериков Г.Н. Вопросы взаимосвязи образования и самообразования студентов: тематический сб. науч. тр. / под ред. Г.Н. Серикова; ЮУрГУ. - Челябинск: изд-во ЮУрГУ, 2003. - Вып. 8. -С. 68-72.
9. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения/К.Д.Ушинский. В 6 т. - М.: Педагогика, 1988. - 412с.
10. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения/А.В.Хуторской. - М-: Изд-во МГУ, 2003. -416с
11. Зимняя И.А. Педагогическая психология / И.А. Зимняя. - М. : ЛОГОС, 1999.-384 с.